

mateix', que més tard vingué a usar-se amb el valor de 'ell, ell mateix, aqueix mateix' (it. *esso, essa*) i acabà en les llengües hispàniques per usar-se especialment designant les coses pròximes a la persona a qui adreçem la paraula. □ 1.ª doc.: orígens.

La història dels valors de *eix, est* i anàlegs (i de llurs formes reforçades *aqueix i aquest*, avui predominants) pertany essencialment a la gramàtica i per consegüent ací no ens hi podem detenir gaire; algunes indicacions que complementaran aquestes es poden trobar en el DCEC, articles *ese i este*. A diferència del cast. *ese*, port. *esse (isso)*, it. *esso*, hi ha en llengua d'oc un resultat *eis, eissa* (al costat d'un menys corrent *eus, eussa*), que com en català *eix*, sembla correspondre a una forma intermèdia IKSE (IKSA, 15 etc.): és una evolució fonètica paral·lela a la soferta per CAPSA (> *caissa, caixa*), GYPSUM (> *geis o guix*), ABSINTHIUM (> *aissens*) i algun altre mot, distintiva del cat.-oc. entre les llengües romàniques i semblant a la que és distintiva de certes llengües cèltiques.

En poetes cat. del primer segle literari trobem encara formes iguals al duplicat oc.: p. ex. en Guillem de Cervera les trobem en combinació amb el pronom reflexiu: *de tu eys* (658c), *de si eus* (650d) i encara en d'altres passatges; i en aquestes combinacions *si eis* i anàlegs conserven encara, inalterat, el paper de IPSE reflexiu, en les llatines SE IPSE, TE IPSE. Però també tenim *eix* com *aqueix*, en altres combinacions, com a mer demostratiu de tot el que té proximitat a la segona persona,¹ tal com *este/aquest* en té amb la primera persona.

Notarem especialment uns pocs punts. *Eix i aqueix* tenen ús més nodrit en la meitat Sud del domini que en la meitat del Nord. En aquella l'ús s'estén a combinacions on és de sentit poc més fort que un mer article. És un ús especialment valencià: *un --- d'eixos ---* allà on en el Princ. simplement diríem *un --- dels ---*: «colant pel gallet més qu' un embut d'eixos grans», o sigui 'engolint més que un embut dels grans', MGadea (*T. del Xè* I, 15). Avui *eix* no s'usa gens en el llenguatge parlat al Nord del CpTarr., només *aqueix*; també el tenim però en ús a Ribagorça i en algun altre parlar extremo-occidental. Enllà de l'Ebre en el masculí s'ha introduït una forma *eixe*, però en el Sud del Princ. s'usa encara la pron. antiga *eix* (en certes combinacions *eš*), particularment en certa part del Camp, del Priorat i de les Garrigues-Segrià: «*eš* Mas Blanc és lo mas de Jaume M.», Torre de l'Espanyol (1936) i una forma semblant tinc anotada d'Aitona.

L'ús val. el tenim des del riu de la Sénia i fins en alguna localitat tortosina extrema: *éše sejö* a Carlares (Ports de Tortosa), *eíše kantál* Morella, *eše ~ o eíše* pertot ja a la Tinença i a comarca morellana (1934). Hi ha per allà més tendència que amb l'*aqueix* del Principat a postposar-lo al substantiu (per més que 25 ni sigui general: *eša kanál* Beseit, 1934): *la Costereta eixa* Morella, *a la vençuda eiša* 'pel vessant aqueix (on tu baixes)' Sorita (1961), cosa que no disminueix pas més cap al Sud: «tot el palleret *eíše*», Càrcer.

A diferència de la major part de l'àrea del català 60

occidental, retrobem *eix* en el llenguatge colloquial quan ens acostem a la Ribagorçana, fins als mateixos Pirineus. A la Vall de Boí es troba també en ple vigor, i segueix usant-se fins en la zona aragonesa, pròpiament dita, del Pirineu. Tant allà com en terres valencianes hi ha tendència en el parlar descuidat a reduir el vocalisme *ejš-* a *iš-*. No, però, en els parlars més conservadors: els vells de Taüll (Boí) deien de vegades *per ejšes Catalunyaes ---* (feu això o allò) —cosa que ara ja no diuen gaire—, *eíše plap d'asi* Barruera (1953), però a la mateixa vall de Boí he sentit també *išo barranc*, p. ex. a Durro (amb una forma masculina en -o, que no és ni la de l'Ebre ni la valenciana); *iša mulé* 'aqueixa dona' a Graus (1965); *en išes* 'en aquestes, en això, llavors', Sumacàrcer (1962).

En una gran part de la Romània es manifestà des d'antic una tendència a aglutinar amb els demostratius IPSE, ISTE, ILLE, la partícula demostrativa vulgar ECCUM 'heus aquí': ECCUM IPSE > *aqueix* > *aqueix* (el pas de *e-* a *a-* sembla haver-se originat en aquesta combinació, per una dissimilació vocàlica, tal com la que observem en MET IPSUM > *mateix*, ILLINC > *allèn*), pròpiament 'heus aquí ell' > 'heus-el aqueix'. En català això guanyà ràpidament terreny i va tendir a preponderar sobre l'ús simple del síndim menys emfàtic *eix*; això sobretot en l'ús del Princ. i de les Illes; en el País Valencià on també s'havia dit bastant *aqueix*, modernament ha reculat tant que a penes s'hi sent, si no és a la part Nord, on resta encara força usat fins a l'Alt Maestrat (per cert allà en la forma masculina en -xe corresponent a la d'*eixe*): sento encara *akéše kami* a les Serres de Benassal (1935).

Entre el d'*aqueix* i el d'*aquest* existeix, segons el vell ús gramatical, la distinció que aquest l'apliquem a allò que està prop de 'mi' i *aqueix* al que està prop de 'tu': «Fill —dix lo ermità— --- per açò demanà un canonge al bisbe --- la accidia que havien, en qual subjecte stava. —E com fo *aqueixa* cosa? —dix Fèlix» (o sigui 'la cosa que vós dieu'), *Merav.* (NCL. III, 168). I encara s'atenia a tal norma StVicençF: «si dieu als moros: - per què vols star en *aqueixa* captivitat de damnació de *aqueixa* secta mahomètica, puys que ja sou remuts?» (*Quar.*, 108.170) o sigui 'la captivitat vostra, la secta vostra'. En l'estil epistolar es diu *aqueix* (o *aquí*) referint-se al lloc al qual escrivim, però *aquest* (i *ací*) referint-se al lloc des d'on escrivim; en una carta adreçada pels Jurats de València als consellers de Barcelona l'any 1406 «a honor del senyor Rey e a utilitat de *aqueixa* ciutat e d'*aquesta*», i els síndics de Santpedor s'adreçaven així cap a 1410 a la ciutat de Barcelona: «*aqueixa* insigne ciutat de Barcelona --- *aquesta* vila ---» (Caretà, *Barbr.*, p. 32).

Per fets de fonètica sintàctica *aqueix* es pot reduir a *aquei*. Particularment s'esdevé així a Mallorca en el plural, almenys quan va seguit de consonant: «a s'amor vaig dir un dia: / —Què faran *aqueis* guerriers ('rivals')? --- / Me va dir que no temés: / que ella amb ells s'hi devertia», cobla mall. (Moll, *Amoroses*, 79); «com poria jo deixar / *aqueis* senyors cavallers...?», AMAlcover (*BDLC* xv, 130); «corsaris